

САША Д. СТАНОЈЕВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКО АНГАЖОВАЊЕ ОМЛАДИНЕ ПРЕМА СТАРОЈ СРБИЈИ УОЧИ БАЛКАНСКИХ РАТОВА²

САЖЕТАК. Рад се бави ангажовањем српске омладине у друштвеним променама смештеним у контекст критичних историјских догађаја који се односе на време пред ослобођење простора Старе Србије у балканским ратовима 1912–1913. На основу појединих сведочанстава савременика и одабране историографске литературе анализиране су активности омладине с краја XIX и нарочито с почетка XX века, које указују на њен изразит и специфичан допринос културној еманципацији. Карактеристика новог времена је, уз национално-ослободилачку идеју, била све већа отвореност према модерном европском друштву. Тако се, уз примарне политичке циљеве у којима се ангажована омладина природно нашла у истој равни са настојањима српске владе, важан задатак односио и на преусмерење наведене области из учмалости архаичне турске империје ка савременом европском друштвеном и културном кругу утицаја. Крајње пожртвована, руковођена најискренијим убеђењима, омладина је била елемент који је кроз различите активности испуњењу ове националне мисије дала нарочити импулс.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: омладина, друштвене промене, Стара Србија, балкански ратови, Европа, интеграција.

¹ stanojevicss@yahoo.com

² Рад је примљен 1. јуна 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. јула 2015.

Примарни државни интереси у спољној политици Краљевине Србије првенствено су били усмерени на национално-ослободилачки рад и дуго очекивани повраћај оних територија које су се још увек налазиле под окупацијом Османског и Аустроугарског царства. Уз то, истовремено ангажовање на преоријентисању ових области у модерне друштвене токове, у чему је омладина имала нарочитог удела, није био ништа мање важан задатак. Ослобођени крајеви враћени у окриље матичних држава током балканских ратова 1912–1913. године до тада су вековима били део државе оријенталног типа. Стога их је требало нужно интегрисати у цивилизацијске токове савременог европског друштва, где им је природно и било место. Модернизацији Османског царства су из својих рачуна иначе тежиле и Велике силе, кроз њихово настојање у очувању све теже одрживе *status quo* позиције на Балкану. У том смислу је највећу активност показала Немачка, која је у то време већ извршила значајан продор у различите области османске државе: економију, финансије, војску, полицију, царину, пошту, саобраћај. Руководиоци Младотурског покрета такође су настојали да изграде споразумне односе и са другим силама, али су ова стремљења била онемогућена због све јачег сучељавања њихових узајамних интереса (Наков, 2011). Бројне реформне мере у том смислу коначно су остале јалове (Петровић, 2006), а неприпремљено османско друштво је и након Младотурске револуције покушај „модернизације” по европском моделу донекле водио чак и ка додатном урушавању (Миљковић, 2013).

На побољшању животних услова својих сународника у Царству су још од самог почетка борди за национално ослобођење кроз XIX век са своје стране константно стремиле обновљене балканске државе (Србија, Црна Гора, Грчка, Бугарска) које су сада имале пренети до тада усвојене тековине и на новоослобођене области. Интеграциони процес се имао одвијати не само у физичком, већ и у културном смислу, будући да су на просторима такозване европске Турске на којима је живео српски народ још увек владали друштвени односи патријархалне заједнице уз минималне додире са савременим облицима цивилизације (Вулетић, 2006).

Стара Србија иначе је релативно млад историјско-географски појам из доба ослобођења од турског ропства и односио се на још увек неослобођене области (Косово, Метохију, Рашку, Вардарску Македонију) које су представљале језгро некадашње моћне средњовековне српске државе. Оне су чиниле не само њен админи-

стративни, већ и привредни, верски и културни центар. Зато је у брижљиво чуваној историјској свести овај простор имао нарочит значај (Терзић, 2012). У читавом српском корпусу је, стога, са великим нестрпљењем ишчекиван час ослобођења који се у новонасталим политичким околностима с почетка XX века неумитно приближавао. Након учесталих криза које су из темеља потресале Османско царство (Младотурска револуција, Анексиона криза, устанци Арбанаса, Италијанско-турски рат) до ослобођења је коначно дошло у Првом балканском рату 1912. године здруженом акцијом хришћанских држава окупљених у Балкански савез (Лазаревић, 1929).

Покрети младих који су настајали широм читаве Европе кроз XIX век и почетак XX века, почевши од *Младе Италије*, *Младе Немачке*, *Младе Пољске* или *Младе Босне* на јужнословенском простору, тежили су да рашчисте са реакционарним и архаичним друштвима и државним уређењима. Овај снажан процес формирања модерних нација у Европи битно је одредио природу српске националне свести оличеној у култури, али и природу односа Срба према културама других европских народа. Тиме се уз снажну историјску свест, уз непосредан сусрет са Европом, развијала и модерна српска култура (Вулетић, 2006). Нови нараштај српске омладине представљао је тако рефлексiju европских омладинских покрета формираних у ранијим деценијама, чији су преваходни циљеви били слобода народа, његова еманципација и социјална једнакост. Зачеци озбиљнијег удруживања српске младежи јавили су се у покрету *Уједињена омладина српска* који је деловао у другој половини XIX века на територији Аустроугарске. Састављена најпре од бројних ђачких, певачких и занатлијских дружина, она је временом нужно закорачила на поље политичког рада, јер је у основи њене делатности лежала идеја ослобођења и уједињења раскомаданог етничког простора српског народа. Циљеви су јој према томе били двоструки: с једне стране они су се односили на национално ослобођење, док су се с друге бавили социјалним и унутарполитичким питањем (Марковић, 2001). Мора се истаћи и то да ову идеју српска омладина није прва истакла у народу, већ ју је она само прихватила и дала јој до тада невиђену ширину и развила као сазрело питање даљег друштвеног и политичког преображаја на Балкану (Војводић, 1968).

Значајнија манифестација с почетка бурног XX века био је Конгрес југословенске омладине 1904. године у Београду. Овај конгрес донео је 3. септембра Резолуцију која је између осталог иста-

кла пружање помоћи поробљеним српским крајевима. У њој је изнето и то да би ваљало свесно уздизати ниво општег знања у много чему заосталог народа, како би, најзад, сва српска земља била ослобођена и укључена у модерне цивилизацијске токове и то уз неседичну спремност на највишу жртву. Као циљ организације истакнута је намера да се

„своме народу олакша и помогне у утакмици са осталим културним народима, на просветном, економском и свим осталим пољима народног живота, спремајући га у исто време за онај велики идеал ослобођења свих неослобођених крајева” (Милојковић-Ђурић, 2007, стр. 197).

Омладина је на стогодишњицу Првог српског устанка прихватила његова основна завештања у смислу ослобођења и уједињења српског народа у свим покрајинама под окупацијом. Карактеристика новог времена је, уз национално-ослободилачку идеју, била све присутнија отвореност према напреднијим друштвима (Вулетић, 2006).

Надаље су нарочито значајне промене у ставу и духовном расположењу српске омладине уочене на размеђи прве и друге деценије XX века, а што је свакако стајало у вези с осетљивим политичким тренутком и приликом за конкретну акцију. По оценама Скерлића према, како каже, „Српству које долази”, нови нараштај имао је изражену веру у живот и општи бољитак, као и развијено осећање националне припадности. Истовремено, величајући достојанство слободе, овај нараштај је своје тежње усмеравао ка поменутом отварању према Европи и њеним слободарским тековинама, према њеним стандардима и цивилизацијским мерилима (Милојковић-Ђурић, 2007).

Представници младог нараштаја бораца за национално ослобођење и уједињење ушли су активније у јавни живот десетак година пред ослободилачке ратове које је Краљевина Србија водила у периоду од 1912. до 1918. године. Њих је повезивала снажна вера у могућност националног уједињења и самосвојног културног и уметничког израза. Омладинци су временом све смелије и интензивније улазили у друштвену акцију: оснивали су своја удружења, припремали изложбе и разне манифестације националног јединства, покретали листове и часописе, а уз то су неретко одлазили и у предратне акције четничких одреда по Старој Србији и касније ратне добровољачке одреде. Омладина своје акције није спроводила из наивности, већ из дубоког веровања, свесно, имајући пред очима јасан циљ. Такво понашање је у жустри-

ју и одлучнију борбу пред балканске ратове терало и оне старије политичаре који су на велике националне циљеве гледали са скепсом. Према сведочењу једног од активних учесника омладинског покрета „господар улице, господар широких расположења, нису били ти политичари, већ омладина” (Bartulović, 1925: str. 25).

Попут других револуционарних покрета младих, и у српском народу се одушевљеност и активност омладине у периоду пред наведене ратове снажно развила, пре свега зато што је била збијена и сложна у напорима за остваривање јединственог задатка. Иако су у том смислу ангажовани омладинци били из разних српских покрајина, међу њима се није осећала никаква суревњивост или отимање о вођство. Боривоје Јевтић, писац и припадник генерације младобосанаца, о ставу младих и о њиховом значају у доба балканских ратова пише:

„Живи национални дух омладине неће да трпи средњовековне стеге, још мање да буде равнодушан према политичким догађајима који се врше” (Милојковић-Ђурић, 2007, стр. 204).

Ентузијазам који је водио ондашњу младеж у њеним социополитичким настојањима инспирисао је многе писце чији су радови објављивани у разним листовима и часописима које су у том периоду уређивали истакнути омладинци. Неки од таквих листова били су *Национална борба*, *Омладина*, *Ново коло*, *Српска омладина* и њима слични. Уз овакве публикације су се, у предвечерје великих ратних догађања, национална свест и тежње јасно испољиле и у читавом низу књижевних и уметничких дела. Бројне песме, попут оних Вељка Петровића или Милана Ракића о Косову, величале су родољубиви дух. Дrame попут Војновићеве *Смрт мајке Јујовића* пуниле су позоришне сале и остављале снажан утисак на ондашњу омладину, али и целокупну јавност. Скерлић сматра да је управо тај нови дух и водио младе људе у јесен 1912. године на бојним пољима Пчиње, Лаба, Ибра, Вардара, где је извојевана слобода народа у Старој Србији. Описујући духовно расположење у ратној 1912. години, Милош Видаковић на страницама *Босанске виле* износи како је најважнији задатак омладине била одлучна и радикална борба која се имала водити за добробит будућих нараштаја:

„Ми бисмо били ужасно бедни када бисмо допустили да наш национализам остане реч или ситни бескорисни рад. Делање садашњости намењено је срећи оних који ће доћи и према којима треба

имати несребично осећање добрих отаца и заштитника” (Милојковић-Ђурић, 2007: 201).

Омладинци су свој културно-политички рад испољавали кроз најразличитије облике деловања, умешно и пожртвовано, онако како је то својствено само енергији младих. Организовали су се у разне јавне или тајне организације. Осим једне од познатијих, већ поменути *Младе Босне*, организације сличне према карактеру постављених циљева биле су и омладински клуб *Народно уједињење*, тајно удружење *Српскохрватска најредна организација* и други. Нарочито важан сегмент доприноса омладине у стварању новог културолошког амбијента огледао се кроз просветни рад формиране интелектуалне елите школоване на престижним европским универзитетима. Три најзначајнија културна круга ка којима су превасходно гравитирали српски студенти били су средњоевропски (Берлин, Минхен, Беч, Праг, Пешта, Цирих), француски (Париз) и руски (Петроград, Москва, Кијев, Харков, Одеса) универзитети (Трговчевић, 2003). Млади и полетни српски учитељи, долазили су на простор Старе Србије из разних српских покрајина и места: Београда, Новог Сада, Пеште, Сарајева. Раније учитеље постепено су тако потискивали млађи, од којих је већина била васпитана у духу и у складу са начелима поменути *Уједињене омладине српске* (Јовановић, 1937). Њихов просветни рад са модерном наставом и новим српским уџбеницима, снажно и организовано подржан од стране српске владе, додатно су поспешили још одраније чињене напоре у смислу просвећивања народа у Старој Србији и борби против покушаја његове денационализације. Задатак ових прегалаца био је свакако далеко комплекснији од пружања самог образовања. Њихова делатност тичала се еманципације народа у свим правцима: политичком, социјалном, економском, културном, здравственом.

Омладина у јужним српским крајевима је преко својих учитеља стајала у тесној вези са културно-просветним и националним друштвима у Краљевини Србији и другде где је српска младеж била активна. Нарочите заслуге је, на пример, у образовању питомаца из области Старе Србије имало београдско *Друштво Свешти Сава*. Најважнији циљ *Друштва*, основаног још 1886. године, управо се и односио на бригу и заштиту српског народа у ондашњем Османском царству. *Друштво* је развило широку акцију на овом подручју која је подразумевала разноврсне активности чије се укупно деловање одвијало у три правца: културно-просветни рад на терену, издавачка делатност и оснивање школских уста-

нова у Београду за школовање заграничних кадрова из омладине пореклом са ових простора, а који су се након стицаног образовања враћали натраг и радили углавном на пословима учитеља или свештеника. Кандидати су најчешће стизали с препорукама српских конзула у европској Турској или српских националних радника с тамошњег терена (Војводић, 1999).

У периоду пред ослобођење друштвене активности омладине на простору саме Старе Србије вршиле су се кроз велики број основних и средњих стручних школа, а нарочито у Призренској богословији и српским гимназијама у Скопљу, Битољу и Пљевљима. Овде су у знатно отежанијим околностима била формирана разна омладинска удружења. Тако је једно од најстаријих овдашњих ђачких друштава била литерарна дружина Ђака Призренске богословије *Расико*, основана још 1888. године. Уз њу су важније биле и литерарна дружина *Дојчин*, основана у Мушкој гимназији у Скопљу и *Српско коло* основано у Учитељској школи, такође у Скопљу, обе 1900. године. Године 1906. у Призрену је основано и *Омладинско друштво Свешта Недеља* (Јовановић, 1937).

Посебно значајан, из више разлога, био је рад Соколског покрета. Он је осмишљен као јединствен покрет, првенствено за физичко, али и морално васпитање српске и уопште словенске омладине, а који се на простору Старе Србије у периоду пред ослобођење због свог карактера врло опрезно развијао. С покретом су били упознати многи омладинци с овог простора који су се школовали у Београду и другим већим местима. Међутим, до Младотурског преврата 1908. године за Соколство се мало шта могло учинити, због немилосрдног прогањања сваког јавног или тајног покрета који је за циљ имао извођење физичких вежби уз истицање националних обележја. Тек се након поменутог преврата Соколство као народна организација унеколико развило и на овом простору, првенствено уз школе. Прво Соколско друштво основано је у Скопљу 1909. године. На подручју Старе Србије су друштва најчешће називана „Душан Силни” (Недељковић, 2009) мада се у јавности користио само назив „Силни” јер због турских власти није било пожељно истицати име некадашњег српског цара. Соколска одора била је од белог платна, са плавим појасом и црвеним фесом. Три боје биле су јасна алузија на српску тробојку и национални идентитет. Након Скопља, током 1909. године формиране су Соколске дружине и у Куманову и Гњилану, као и у Призрену, где је друштво стајало у најтешњој вези са поменутиим омладинским културним друштвом *Свешта Недеља*. Друштва

су се потом оснивала 1910. године у Приштини и Митровици, затим 1911. у Тетову, а надаље и по другим местима. Од соколских манифестација је у 1909. години најзапаженија била заједнички соколски излет до манастира Девич, док је призренско друштво учествовало и на соколском слету у Прагу, јула 1912. године (Јовановић, 1937).

Рат који је избио на јесен исте године био је од огромног значаја у српској борби за ослобођење и даље уједињење. У њему ће се остварити националне тежње српског народа и испунити дуго очекиване наде многих генерација (Војводић, 1995). Избијањем Првог балканског рата српска омладина се ставила на расположење Отаџбини на најдиректнији начин разноврсним ангажовањем у дејствима ослободилачке српске војске. Међу многобројним добровољцима из српских земаља и иностранства био је велики број оних који су оставили студије по престижним европским универзитетским центрима и у униформи кренули пут Старе Србије. У подсећању на један међу мноштвом светлих примера безрезервног пожртвовања тадашњег нараштаја интелектуалне елите навешћемо младог докторанда правних наука на Сорбони, резервног поручника Милана Поповића, Београђанина, који је у почетној бици за ослобођење Косова на Мердару пао као прва жртва међу официрима српске војске у балканским ратовима (Боснић, 1913; Станојевић, 2012).

Напори омладине у смислу очувања угроженог националног идентитета међу Србима у још увек неослобођеним крајевима имали су велики замах, при чему је подизање свести о потреби друштвене еманципације имало веома важну улогу. Стога су се уз рад на коначном ослобођењу истовремено вршиле и активности на преусмерењу српских области из учмалости архаичне турске империје ка савременом европском друштвеном и културном кругу утицаја. Налазећи се у истој равни са примарним спољнополитичким циљевима српске дипломатије, омладина се у доба пред ослобођење Старе Србије у балканским ратовима на разне начине стављала на располагање националној акцији. Важно је притом истаћи да је однос омладинског поколења према културама развијенијих европских народа у првом реду био условљен његовим односом према историјској судбини сопственог народа. У сусретима и додирима са модерном културом која је подстицала српске стваралачке импулсе пажљиво се вршило преузимање онога што је било у искључивој сагласности са унутрашњим кретањима националног духовног живота (Вулетић, 2006).

Заједничком акцијом балканских савезника у Првом балканском рату коначно су ослобођене територије које су вековима уназад биле под окупацијом Османског царства, док су након Другог успостављене и границе међу балканским државама. Тежње српске омладине надаље нису остале омеђене искључиво у националним оквирима. Оне су стајале на истој линији с циљевима спољне политике Краљевине Србије која се неседично (и, како је време показало, посве трагично) ставила у незахвалну улогу Пијемонта у племенитом делу ослобођења и осталих јужнословенских народа, до кога је коначно дошло у Првом светском рату. Кратко мирнодопско време између великих и исцрпљујућих ратова тек је унеколико омогућило даље увођење преко потребних културних тековина на ослобођеном простору Старе Србије, док се нешто шире спровођен процес у том смислу почео одвијати тек након Великог рата. Иако је у новоуспостављеном југословенском пројекту простор Старе Србије изгубио на ранијем значају, имајући за резултат фаталне последице по српске државне и националне интересе у потоњем периоду, развијена је мрежа васпитно-образовних и других просветних, културних и административних институција, битних за даљи развој ове области. Културном напретку су доприносила и основана међународна друштва, преко којих је вршен директан контакт са важним иностраним културним центрима.³

ЛИТЕРАТУРА Bartulović, N. (1925). *Od Revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*. Split: Direktorium Orjune.

Боснић, О. (1913). *Из великих дана: усјомене на раји 1912. и 1913. године*. Сарајево.

Војводић, В. (1968). „Уједињена омладина српска и припремање устанка на Балкану 1871–1872. године”. У: Ж. Милисавац (ур.), *Уједињена омладина српска* (стр. 305–315). Нови Сад: Матица српска; Историјски институт у Београду.

³ Таква друштва (*Друштво пријатеља Француске, Југословенско-чехословачка лига, Пољско-југословенска лига, Друштво пријатеља Велике Британије и Америке, Чехословачка десета*) која су после рата на простору Старе Србије деловала углавном у Скопљу, али и Битољу, Тетову и другим местима, приређивала су скупове, академије, забаве, течајеве, узајамне посете, издавала информативне списе, отварала читаонице, вршила јавна предавања, организовала представе за децу и одрасле, и уопште спроводила све оне активности које су омогућавале што живљи међусобни културни додир (Јовановић, 1937).

- Војводић, М. (1999). *Друштво Свете Саве: документи 1886-1891*. Београд: Архив Србије; Друштво Светог Саве.
- Војводић, М. (1995). Националне тежње и захтеви Србије у балканским ратовима. *Историјски гласник*, 1-2, 67-78.
- Вулетић, В. (2006). „Српска култура на додирима цивилизација”. У: Љ. Суботић (ур.), *Сусрећ култура* (стр. 43-49). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Јовановић, А. (ур.) (1937). *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије*. Скопље: Одбор за прославу двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије.
- Лазаревић, М. (1929). *Наши радови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рат 1912. године*, књ. I-III, Београд: Српска књижевна задруга.
- Марковић, М. (2001). Национално и социјално ослобођење Срба у деветнаестом веку. *Летопис Мајнице српске*, 467/3, 296-306.
- Милојковић-Ђурић, Ј. (2007). „Учешће омладине у јавном мњењу уочи балканских ратова”. У: В. Стојанчевић (ур.), *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану* (стр. 191-205). Београд: САНУ.
- Миљковић, Е. Љ. (2013). „Крај 'најдужега века империје': Османско царство уочи Првог балканског рата”. У: Александар Раствовић (прир.), *Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао (поводом стогодишњице ослобођења Сјара Србије и Македоније 1912)*. Ниш: Филозофски факултет.
- Недељковић, С. (2009). „'Душан Силни' у Старој Србији”. *Брајство*, 13, 313-316.
- Петровић, М. Ф. (2006). „Србија и реформна акција великих сила на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века – Из архивске збирке Јована Јовановића Пижона”. У: С. Карамата, Ч. Оцић (ур.), *Срби на Косову и у Метохији* (стр. 139-147). Београд: САНУ.
- Станојевић, С. (2012). „Битка код Мердара – почетне борбе за ослобођење Старе Србије у Првом балканском рату”. У: Бранко Јовановић, Урош Шуваковић (ур.), *Косово и Метохија 1912-2012* (стр. 729-751). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Терзић, С. (2012). *Сјара Србија (XIX-XX век): грама једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-шевњевска обласи*. Нови Сад: Православна реч, Историјски институт у Београду.
- Трговчевић, Љ. (2003). *Планирана елија. О студијима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Историјски институт.
- Наков, Д.Ž. (2011). *Istorija savremene Turske*. (V. Virijević, prev.). Prizren: Centar za turkološka istraživanja Balkana.

SAŠA D. STANOJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

YOUTH ASPIRATIONS FOR INTEGRATION OF OLD SERBIA INTO INFLUENTIAL
SOCIAL AND CULTURAL CIRCLES OF EUROPE BEFORE THE BALKAN WARS

This paper deals with the engagement of Serbian youth in social change placed in the context of critical historical events related to time before liberation of the area of Old Serbia in the Balkan Wars. Based on the testimony of some contemporaries and selected historiographical literature, article presents an analysis of the youth activities of the late 19th and especially at the beginning of the 20th century, which indicates its distinct and specific contribution to the cultural emancipation. A characteristic of the new era, with the idea of national liberation, it's a growing openness to European culture. In such a way, the primary military and political objective which is engaged Serbian youth naturally found in the same plane with the efforts of the Serbian government, an important task related and redirect these areas from lethargy of the archaic Ottoman Empire to modern European social and cultural sphere of influence. The ultimate self-sacrificing youth, guided by the most sincere convictions, was the element that is the fulfillment of the various activities of this national mission given particular impulse.

KEY WORDS: youth, social changes, Old Serbia, Balkan Wars, Europe, integration.